

DOI: <http://www.doi.org/10.36719/2707-1146/10/24-28>

Aynur Hikmət qızı Ələkbərli
Masallı rayon 1 saylı tam orta məktəb
müəllim
aynurelekberli419@gmail.com

İŞĞALDAN AZAD OLUNAN RAYONLARIMIZIN COĞRAFİYASI VƏ BU RAYONLARA BÖYÜK QAYIDIŞ

Açar sözlər: Dağlıq Qarabağ, təbii landşaft, turizm, iqtisadiyyat, mineral sular, sənaye, faydalı qazıntılar, elektrik enerji, Böyük qayıdış, prioritet

The geography of our liberated regions and the great return to these territories

Summary

2020 was a difficult period for all countries of the world. Pandemic world the economic crisis has had a serious impact on the economies of most countries. The state and people of Azerbaijan, in spite of all the economic and social damage and the material damage caused by the war, shielded the aggression against them and launched a counter-operation to liberate the lands. If we pay attention to the main parameters of the economic potential of the occupied territories, we can see that Karabakh and its environs Lachin, Kalbajar, Gubadli, Zangilan, Jabrayil, Aghdam, Fuzuli were occupied by Armenia in 1989 and 1993, and the infrastructure of the regions was destroyed.

For this reason, future restoration work began with the construction of general infrastructure and primary settlements, and at a later stage should be transferred to economic development projects. Our liberated territories cover two economic geographical regions. Kalbajar-Lachin and Upper Karabakh.

During the occupation of our lands, all buildings were destroyed, forests, reserves, monuments, parks, museums were destroyed. In addition, industrial and agricultural areas, power lines, mineral deposits, transport hubs were severely damaged.

After a historic victory in 2020, which resulted in the liberation of the occupied territories of our country, Azerbaijan enters a new stage.

The geography of reviving Karabakh must be studied by every citizen.

There is a need to restore the landscape of this areas, mineral deposits, industry, electrical systems, roads, tourists sites

Key words: Nagorno Karabakh, Natural landscape, tourism, economy, mineral waters, industry, minerals, electric power, priority, great return

Giriş

İşğaldan azad olunmuş Azərbaycan torpaqlarımız zəngin təbiəti ilə seçilir. Azərbaycanın qərb hissəsində Kiçik Qafqazın cənub-şərq və cənub-qərb hissəsində yerləşir. (1) 30 ilə yaxın düşmən tapdağında olması bu ərazilərin yararsız hala düşməsinə, iqtisadiyyatın yox dərəcəsində olmasına səbəb Ermənistanın Dağlıq Qarabağa iddialı olması idi.

Əlverişli və rəngarəng təbii şəraiti, zəngin ehtiyatları, bol günəş istiliyi, yaxşı su təminatı, qiymətli və müxtəlif növ mineral xammalları vardır. Relyefi əsasən dağlıq qismən də düzənlikdir. İqlimin və relyefin müxtəlifliyi dağətəyi zonada suvarma, dağlıq hissədə dəmyə əkinçilik, bağçılıq və heyvandarlıq üçün şərait yaradır. (1)

Təbii landşaftı və turizmi

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə müxtəlif təbiət abidələri, nadir bitki və heyvan növləri yayılmışdır. Bildiyimiz kimi Qarabağ bölgəsi Kiçik Qafqazda yerləşdiyinə görə meşə ehtiyatı ilə zəngindir. Təbii landşaftı, nadir bitki və heyvanlar aləminin mühafizə olunduğu bir sıra qoruq və yasaqlıqlar vardır. Zəngilan rayonunda Bəsitçay Qoruğunda Şərq Çınarı qorunur. Həkəri çayı boyu Çınar meşəliyi 12 km məsafədədir. Çınar ağaclarının yaşı 500 ilə çatır. Laçın rayonunun ərazisində 1961-ci ildə Laçın yasaqlığı təşkil olunmuşdur. Yasaqlıqda cüyür, çöl donuzu, turac, kəklik, dağ keçisi mühafizə olunurdu. Laçın rayonu ilə Gorus rayonu sərhədində 1987-ci ildə Qaragöl dövlət qoruğu yaradılmışdır. Qoruq dəniz səviyyəsindən 2658 m hündürlükdə yerləşir. Bu göl sönmüş vulkan kraterini xatırladan relikt su mənbəyidir. Qoruqda 102 bitkinövü və yarım növü vardır ki, bunlar 68 növ və 27 ailədən ibarətdir. Quadlı Yasaqlığı, Daşaltı Yasaqlığı və s. Təbii landşaftın qorunduğu qoruq və yasaqlıq vardır. (2)

Şuşada Xarı Bülbül Qarabağın rəmzi sayılır.

Sənayesi

Torpaqlarımızın Ermənistan tərəfindən işğal olunması əhalisi və təsərrüfatı üçün ciddi problemlər yarattı. Kəlbəcər Laçın İqtisadi coğrafi rayonunda yeyinti (ət-süd məhsulları, çörəkbişirmə, şərabçılıq) və yüngül sənaye yerli istehsal xarakteri daşıyır.

Yuxarı Qarabağ İqtisadi Coğrafi rayonunda həmçinin sənayenin əsas hissəsini yerli xammalı emal edən yüngül, yeyinti, tikinti materialları sənayesi təşkil edir. Yeyinti sənayesi şərabçılıq, meyvə-tərəvəz konservi, unüyütmə, çörəkbişirmə. Yüngül sənaye iş pambiqtəmizləmə, toxuculuq, ipək, xalçaçılıq, ayaqqabi, gön-dəri istehsalı ilə təmsil olunur. (3) Burada barama saxlanması üçün geniş sahələrdə tut bağları salınmışdır. Üzüm məhsuldarlığına görə Qarabağ zonası xüsusilə seçilir.

1985-ci ildə Qarabağın Xankəndidəki iri İpək kombinatına daxil olan barama xammalının cəmi 8% i Dağlıq Qarabağın özündə istehsal olunurdu. Yerdə qalan 92% i isə Azərbaycanın digər rayonlarından gətirilirdi.

Regionun su təchizatı:

Bütün dünyada su qıtlığı ən aktual problemlərdən biridir. Su qıtlığı Azərbaycan üçün də önəmlidir. Sırr deyil ki, ölkənin su ehtiyatları obyektiv coğrafi səbəblərdən daha kasaddır və əsas mənbələr qonşu ölkələrdədir. Ölkə ərazisində su ehtiyatlarından səmərəli istifadənin

təmin edilməsi üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2020-ci il 15 aprel tarixli Sərəncamı ilə yaradılmış Dövlət Komissiyası fəaliyyət göstərir. Həkəri çay, Tərtərçay, Qarqarçay, Bərgüşad çay, Xaçınçay, Oxçuçay bu ərazilərdən axan əsas çaylardır. (2)

İşğaldan azad olunmuş ərazilərin zəngin su ehtiyatları ölkənin sənayesi və kənd təsərrüfatı üçün əhəmiyyətlidir. Sərsəng su anbarı 1976-cı ildə Tərtərçayın üzərində Ağdərə (hazırda Tərtər) rayonu ərazisində inşa edilib. Bu su anbarının 100 min hektara yaxın əraziləri suvarma imkanı vardır.

Bundan əlavə Cəbrayıl və Zəngilan ərazisində yerləşən Xudafərin su anbarının azad olunması 75 min hektar ərazinin suvarılması deməkdir.

Həmçinin regionda 11 yeraltı şirin su mənbəyinin yerləşdiyi ehtimal edilir.

Regionun elektrik enerjisi

Regionun əsas elektrik enerji istehsalı təbii ki, Sərsəng və Xudafərin SES-lərinin hesabına əldə olunur.

Sərsəng SES-i 1976-cı ildə Tərtərçayın üzərində inşa edilmişdir. Hər birinin gücü 25 Mvt olan 2 ədəd turbindən ibarət bu SES hazırda qeyri-qənaətbəxş vəziyyətdədir. Stansiyada təmir bərpa işləri aparıldıqdan sonra istehsal gücü daha da artırıla və ətraf rayonların elektrik enerjisinə tələbatının ödənilməsinə yönəldilə bilər.

Xudafəri SES-i isə Araz çayı üzərində İranla Azərbaycan arasında imzalanmış razılaşmaya uyğun olaraq inşa edilir.

Aydındır ki, Sərsəng və Xudafərin SES-ləri ətraf rayonların enerji təminatının yaxşılaşdırılmasında azad edilmiş ərazilərin bərpa edilməsində aktiv istifadə ediləcəkdir.

Regionun sənaye rekreasiya imkanları

Azərbaycanın mineral sularının, ümumi geoloji ehtiyatlarının 39.6%-i işğaldan azad olunmuş ərazilərdədir. Bu ərazilərdə böyük müalicə əhəmiyyəti olan çoxlu müxtəlif tərkibli mineral su yataqları vardır. Əsas mineral bulaqları aşağıdakılardır.

Kəlbəcərdə:

İstisu

Yuxarı Bağıracaq

Keşdək

Laçında:

İliqsu

Minkənd

Turşsu

Şırlan və s.

Kəlbəcər rayonu ərazisində yerləşən İstusu mineral suları özünün qaz və kimyəvi tərkibinə, yüksək temperaturuna görə fərqlənir. İstisu mineral bulağı üstündə keçən əsrin 80-ci illərində iri kurort və mineral su doldurma zavodu tikilmişdir. Kəlbəcərdəki İsti Su mineral bulağı yüksək keyfiyyətliliyinə görə Çexiaydakı Karlovi Vari mineral bulağına bərabərdir.

Beləliklə regionun mineral su ehtiyatı içki sənayesində yeni emal güclərinin. İçki sənayesi + Turizm + Rekreasiya üçbucağı yaradır.

Regionun faydalı qazıntıları

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə zəngin faydalı qazıntı yataqları vardır. (qızıl, civə, mis, qurğuşun, sink, üzlük daşı, mişar daşı, sement xammalı, müxtəlif növ tikinti materialları,

pemza və vulkan külləri, əqiq və s.) bu faydalı qazıntılar Qızılbulaq, Mehmana, Dəmirli, Ağdərə, Şorbulaq, Ağyataq, Levçay, Turşsu, Zəngilan, Qoturlu, İstisu, Narzanlı, Novruzlu, Minkənd, Zəngilan, Quşçu, Laçın, Hacılı, Xanlıq, Quruçay, Şahbulaq, Ağtəpə, Çobandağ, Qarqarçay, Xaçınçay, Vejnəli və s. Yataqlarda aşkar edilib. Regionda həmçinin nadir və qiymətli faydalı qazıntılar da yayılmışdır.

Sənaye əhəmiyyətli olan civə ehtiyatları Kəlbəcər rayonunda Şorbulaq və Ağyataqda yerləşir. Əhəmiyyətli mis-sink filizlərinin ehtiyatları Kiçik Qafqazın Şərqi və Mehmana yatağında cəmlənib.

Azərbaycanın sənayesində və tikintisində böyük əhəmiyyəti olan tikinti materialları Ağdam rayonu ərazisində yerləşən Çobandağ (Əhəng ehtiyatı və gil), Şahbulaq (gil), Boyəhmədli (gil) və digər yataqlardadır. Həmçinin, iri tikinti daş yataqları Xankəndidə Mərmər isə Harovda yerləşir.

Rayonun adı	Faydalı qazıntı növü
Kəlbəcər	Qızıl, civə, mişar daşı. Gil, perlit, üzlük daşları, əlvan daşlar (obsidian, pefritoid)
Laçın	Civə, mişar daşı, vulkan külü, üzlük daşları, əqiq, tikinti daşı
Ağdərə	Qızıl, qurğuşun, sink, mis, gəc, mişar daşı
Qubadlı	Mişar daşı, gil, tikinti daşı, üzlük daşı
Zəngilan	Qızıl, gümüş, üzlük daşı, əhəng daşı, tikinti daşı
Xocalı	Gil, üzlük daşı, qum, çinqil
Şuşa	Üzlük daşı, gil, tikinti daşı
Cəbrayıl	Mişar daşı, gil, qum, sement, gəc, pemza, vulkan külü, əlvan daşlar
Füzuli	Mişar daşı, gil, qum, çinqil
Ağdam	Mişar daşı, üzlük daşı, sement xammalı, gil, qum, çinqil

İlkin baxışda faydalı qazıntıların gələcək istismarı 3 blokda aparıla bilər. Əlvan metallar və onların metallurjiyası, tikinti materialları və nadir metallar.

Əlvan metallar və tikinti materialları ənənəvi iqtisadiyyat üçün xas olan sahələrdir. Əlavə olaraq yüksək texnologiyalarda geniş istifadə olunan nadir metallar regionda mövcuddur.

Nəqliyyat sistemi

Dağlıq relyeflə əlaqədar əsas nəqliyyat növü avtomobil nəqliyyatıdır. Əsas nəqliyyat əlaqələri Mincivan-Zəngilan-Qubadlı-Laçın-Minkənd, Bərdə-Tərtər-Ağdərə-Kəlbəcər-İstisu, Horadiz-Füzuli -Xocavənd-Ağdam-Ağdərə-Tərtər, Yevlax-Bərdə-Kəlbəcər, Bərdə-Ağdam-Şuşa-Laçın avtomobil yolları, qismən də Yevlax-Ağdam-Xankəndi və Ələt-Culfa dəmir yolları vasitəsi ilə aparılır. (3)

Nəticə

Bu gün ölkəmiz yeni mərhələyə-işğaldan azad edilmiş ərazilərdə quruculuq-bərpa işəri dövrünə qədəm qoyub. İşğaldan azd olunmuş ərazilərə Böyük Qayıdış Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər "də öz əksini tapıb və bu

məsələnin növbəti onillikdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına dair beş milli prioritetlərdən biri olaraq müəyyən edilib. (4)

Qarşıdakı 10 illikdə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan Milli Prioritetlər: (İstinad: <https://president.az/articles/50474>) (5)

1. Dayanıqlı artan rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyat
2. Dinamik, inkluziv və sosial ədalətə əsaslanan cəmiyyət
3. Rəqabətli insan kapitalı
4. İşğaldan azad olunmuş ərazilərə böyük qayıdış
5. Təmiz ətraf mühit və “yaşıl artım” ölkəsi

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə iqtisadi quruculuq üçün ərazilərin iqtisadi resursları, işğalaqədərki ənənəvi məşğulluq, repatriantların vərdiş və peşəkarlıq səviyyəsi nəzərə alınmalıdır. Bu ərazilərdə otuz il muddətində məhv olmuş landsaft tədricən bərpa olunacaq. Sistemli şəkildə bərpa və yenidənqurma işləri həyata keçiriləcək, əhalinin məskunlaşdırılmasına başlanılacaq, iqtisadiyyatı inkişaf etdiriləcək. Keçmiş köçkünlərin tezliklə öz doğma torpaqlarına qayıtması üçün abadlıq işləri həyata keçiriləcək. (6)

Çoxlu vəsait tələb edəcək və Qarabağı yenidən cənnət məkana çevirəcək bu tədbirlərin maliyyələşdirilməsində beynəlxalq təcrübədən istifadə edilməsi ölkəmiz üçün əhəmiyyətli ola bilər.

Azərbayca dövləti bu islahatların həyata keçirilməsində əlindən gələni edəcəkdir və vahid Azərbaycan dövləti bundan sonra uğurla və inamla inkişaf edəcəkdir.

References

1. Physical geography of the Republic of Azerbaijan. Budag Budagov, Yagub Garibov, Shafiqə Humbatova. Baku 2011
2. Encyclopedia of Geography. Z.Eminov, Q. Samedov Baku 2011
3. Economic and social geography of the Republic of Azerbaijan. Nizami Eyyubov. Mahbuba Babayeva. Baku 2011
4. <https://www.virtualkarabakh.az/az/post-item/26/45/qarabag-tebieti.html>
5. <https://president.az/articles/50474>
6. <http://science.gov.az/az/news/open/16136>
7. Regions of Azerbaijan: new period of development I volume. Baku 2020

Rəyçi: dos.N.Seyfullayeva

Göndərilib: 09.07.2021

Qəbul edilib: 22.07.2021